

*О.М. Донік
(м. Київ)*

ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕРОСІЙСЬКОГО СОЮЗУ МІСТ В УКРАЇНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлюється діяльність комітетів Всеросійського союзу міст в Україні під час Першої світової війни як у справі опіки фронтовиків, так і цивільного населення. Розглядаються структура цього об'єднання, напрями роботи його підрозділів на фронті й у тилу, акцентується увага на результатах їхніх зусиль у вирішенні найнагальніших гуманітарних проблем співвітчизників в умовах війни.

Ключові слова: *Всеросійський союз міст, Перша світова війна, громадська організація, благодійність, гуманітарна допомога, громадянське суспільство, біженці.*

З початком Першої світової війни в Російській імперії відбувається активізації громадських сил і рухів, створюються особливі умови функціонування не тільки державних, а й громадських інститутів. Небувалі масштаби та якісно новий характер воєнного конфлікту мали наслідком як формування урядом надзвичайних органів і запровадження специфічних методів управління, так і намагання влади й суспільства до максимальної мобілізації матеріальних та людських ресурсів. В усіх воюючих країнах ведення «тотальної війни» було неможливим без прямої і дієвої підтримки громадянського суспільства.

Період Першої світової війни відзначався ще більшою, ніж у попередні десятиліття мирного часу, активізацією громадської добротності в Росії, розгалуженістю різних об'єднань та товариств гуманітарного спрямування у справі допомоги як військовим, так і різним групам цивільного населення, котрі постраждали від наслідків кровопролитних боїв у прифронтових районах та соціально-економічних негараздів усередині країни. В умовах кривавого воєнного конфлікту, який одразу набув світових масштабів, уряд Миколи II об'єктивно був нездатний власними силами перебудувати всі галузі суспільного життя для успішного ведення війни. В цих екстремальних умовах невпинно відбувалося зростання впливу громадських об'єднань, серед яких важливе місце посів Всеросійський союз міст допомоги пораненим та хворим воїнам (далі — Союз міст або ВСМ) — одне з найбільших і найвпливовіших у роки Великої війни громадських об'єднань гуманітарного профілю (поряд зі спорідненим за структурою, загальним спрямуванням і завданнями роботи Всеросійським земським союзом допомоги пораненим та хворим воїнам)¹.

Незважаючи на широку джерельну базу, історіографія діяльності ВСМ в Україні незначна, більш-менш ґрунтовні розробки з даної тематики у вітчиз-

няній історичній науці з'явилися тільки в останні два десятиріччя. Натомість перші нариси й огляди про діяльність Союзу міст, які мали описовий характер, побачили світ ще в роки Першої світової війни². В радянський час традиції благодійності й гуманітарної допомоги у роки Великої війни істориками майже не вивчалися³. Дослідники значну увагу приділяли діяльності Всеросійського союзу міст в іншому аспекті, акцентуючи на його значенні як об'єднання з політичної консолідації ліберальної буржуазії у роки війни, активної участі у формуванні Тимчасового уряду⁴.

Лише після розпаду Радянського Союзу серед науковців відроджується інтерес до проблеми гуманітарної допомоги постраждалим військовим і цивільному населенню під час Першої світової війни. Поряд з різноманітними громадськими організаціями і товариствами, які надавали у цей час гуманітарну допомогу на українських етнічних територіях, особливо у найбільших міських центрах, приділялася увага і діяльності комітетів Союзу міст, зокрема у публікаціях О. Доніка, Ф. Ступака, Н. Загребельної, І. Коляди та ін.⁵ Найбільш значний доробок сучасні вітчизняні науковці мають у розробці біженської проблематики на українських територіях у вказаний період, котрі приділили також значну увагу участі громадських об'єднань у справі опіки біженців і виселенців, серед яких важливе місце посідав і ВСМ⁶.

Зрештою, історія діяльності Всеросійського союзу міст в Україні у роки Першої світової війни у справі воїнів і цивільного населення досліджувалася тільки в окремих її аспектах та напрямках, насамперед це стосується опікування біженців. Є нагальним реконструювати цілісну картину функціонування комітетів Союзу міст в Україні, з'ясувати гуманітарну складову їх діяльності.

В умовах розгортання воєнних дій, невпинно зростаючих військових потреб, чималих жертв не тільки серед особового складу армії, а й цивільного населення, правляча верхівка Російської імперії змушена була визнати, що державні структури без значної підтримки широких кіл громадськості не здатні забезпечити усім необхідним війська на фронті, надати належну допомогу військовослужбовцям, і зокрема — опікуватися хворими і пораненими. Водночас належної уваги потребувало цивільне населення, насамперед родини мобілізованих до армії, біженці та мешканці прифронтових районів, які прямо чи опосередковано страждали від наслідків воєнних дій. Офіційна влада відразу змушена була зосередити увагу на більш тісній співпраці з земствами та органами міського самоврядування. В умовах війни значної ваги як на локальному, так і державному рівнях набувала суспільна активність буржуазії, котра разом із представниками інших соціальних груп, у першу чергу з інтелігенцією та ліберально налаштованими поміщиками, організовувалася в загальноросійські об'єднання, спираючись на органи місцевого і міського самоврядування. Як неодноразово зазначалося у виданнях тих років, «населення було свідоме того, що за сучасних умов воєнного лиха, обслуговування потреб війни неминуче вимагатиме організованого об'єднання суспільства»⁷.

Уже перші звістки про початок війни покликали діячів міського самоврядування згуртуватися у справі допомоги російській армії. 8–9 серпня 1914 р.

у Москві відбувся установчий Всеросійський з'їзд міст, у роботі якого взяли участь також делегації з Києва, Харкова, Полтави, Чернігова, Житомира. Уперше в історії Російської імперії було проголошено створення загальної міської інституції — Всеросійського союзу міст допомоги хворим і пораненим воїнам, в якій провідну роль відігравала міська буржуазія на чолі з представниками партії кадетів⁸. За словами О. Реєнта, «Земський і Міський союзи були організаціями, створеними “знизу” за ініціативою місцевих підприємців, а тому значною мірою автономні від уряду»⁹.

Лозунг «священного єднання» влади та суспільства на хвилях патріотичного піднесення зумовив спочатку «співчуття» Миколи II до діяльності споріднених Союзу міст і Земського союзу, які 12 серпня 1914 р. були офіційно визнані, а їхні підрозділи мали працювати під прапором Російського товариства Червоного Хреста (далі — РТЧХ)¹⁰. Побоюючись у першу чергу політичного зростання підприємницьких структур у країні, уряд дозволив Союзу міст, як і Земському союзу, займатися лише медико-санітарною справою. Згідно з ухваленим планом, діяльність ВСМ мала обмежуватися суто допомогою хворим та пораненим фронтовикам лише у внутрішніх губерніях імперії і тільки в межах тих коштів, які асигнувалися містами на ці потреби. Передбачалася евакуація хворих і поранених солдатів та офіцерів із подальшим їх лікуванням у тилкових медичних закладах, участь у забезпеченні армії ліками, перев'язочними матеріалами, інструментарієм, провізією тощо. Таким чином, обмежений у своїй компетенції Союз міст був позбавлений самостійних функцій у справі евакуації хворих і поранених з театру воєнних дій, йому було заборонено діяти у прифронтових районах. Утім, перебуваючи під прапором Червоного Хреста, користувався усіма його правами, зберігаючи повну самостійність у використанні коштів, а також у створенні власних закладів і організації внутрішнього розпорядку¹¹.

Проте вже з осені 1914 р., під тиском реалій воєнного часу та за значної фінансової підтримки держави, ВСМ розширює коло своїх завдань, спрямовуючи зусилля на різнобічну допомогу військовим у районі бойових дій, на облаштування, лікування і забезпечення роботою біженців у прифронтовій смузі та в тилу, на боротьбу з епідеміями, на виконання підрядів із забезпечення армії предметами першої необхідності, опіку скалічених фронтовиків.

Вищим розпорядчим органом ВСМ було проголошено зібрання вповноважених від губернських міст. Виконавчий орган — головний комітет — видав справами союзу між з'їздами вповноважених. До його складу обиралися особи не тільки із середовища відповідних органів міського самоврядування, а й фахівці, які виконували різні адміністративні функції. Першим головноуповноваженим Всеросійського союзу міст було обрано В. Брянського (його заступниками — М. Гучкова та М. Терещенка). Згодом, на I з'їзді ВСМ, що відбувся 14 вересня 1914 р., ним став міський голова Москви, відомий підприємець М. Челноков, а його заступником — кадет, лікар за фахом М. Кішкін¹². Головний комітет Союзу міст був досить громіздкою структурою (спочатку складався з 17 членів, а до весни 1916 р. уже налічував 77 осіб). Від міст з українських губерній до його складу, зокрема, входили І. Дьяков і

М. Ярошевський (Київ), М. Ігнатищев, О. Коритін, С. Кузнецов та Б. Куликов (Харків), В. Воронін і С. Гальперін (Катеринослав)¹³.

Уже з перших днів функціонування головного комітету при ньому було створено ряд відділів, які відали окремими галузями роботи Союзу міст, — з лікувальної справи, евакуації, трудового посередництва й інші, що з часом розрослися, розділившись на нові відділи, котрими керували члени головного комітету або спеціально призначені вповноважені. З метою доведення до місцевих комітетів власних циркулярів і розпоряджень, надання населенню відомостей про свою діяльність, головний комітет ВСМ з осені 1914 р. започаткував видання двотижневика «Известия Всероссийского Союза Городов».

У доволі стислий час було сформовано місцеву вертикаль союзу — міські й обласні комітети ВСМ, діяльність яких спрямовувалася на організацію медико-санітарної й іншої допомоги армії, перш за все з облаштування стаціонарних госпіталів і керівництва їх роботою, опікування різними категоріями цивільного населення. Зокрема, міські комітети виникали переважно з комітетів або виконавчих комісій, що були організовані з початком війни при органах міського самоврядування з метою надання допомоги хворим і пораненим військово-службовцям. Як правило, вони склалися не тільки з міських гласних, а й представників широкого кола громадськості, зокрема й тих осіб, які не володіли необхідним майновим цензом. До того ж особовий склад міських комітетів та їх постанови не підлягали затвердженню місцевою адміністрацією, що забезпечувало комітетам Союзу міст оперативність і свободу в діяльності та поповненні свого складу новими членами¹⁴.

До комітетів ВСМ переважно входили начальники евакуаційних пунктів, медичні інспектори, лікарі й попечителі лазаретів, представники дамських комітетів, організацій із допомоги біженцям, Земського союзу, Червоного Хреста, Тетянинського комітету, земські гласні, міські службовці (бухгалтери і секретарі міських управ) та ін. Наприклад, Миколаївський міський комітет спочатку складався винятково з думських гласних, а після того, як він набув статусу комітету ВСМ, неодноразово поповнювався представниками різних місцевих громадських і станових організацій. У 1915 р. до його складу входили члени попечительської ради і головний лікар міської лікарні, голова духовного комітету, представники польської та єврейської громад, РТЧХ, заводууправління Російського суднобудівного товариства, місцевих відділень Російського товариства народного здоров'я, Ліги боротьби з туберкульозом, Товариства лікарів, Імператорського російського технічного товариства, навіть представники від робітничих організацій суднобудівних заводів та ін.¹⁵

Кількість міст, що приєдналися до ВСМ, безперервно зростала. Так, у вересні 1914 р. до нього входило 140, через місяць — уже 250, у січні 1915 р. — 410, а в грудні — 464 міст¹⁶. Таким чином, близько половини всіх міських поселень Російської імперії, які мали повне або спрощене самоврядування, підтримували зв'язки із ВСМ. Проте не всі вони заснували комітети допомоги постраждалим від війни під його егідою. Тільки у 273 містах країни до березня 1916 р. функціонували такі об'єднання. Зокрема, в українських губерніях на той

час кількість міських центрів, що приєдналися до Союзу міст, становила 83 — 9 губернських і 74 повітових, із них у 55 було створено комітети ВСМ¹⁷.

У переважній більшості ці об'єднання (дві третини від загальної їх кількості) очолювали міські голови, в інших випадках — члени міської управи або гласні. Хоча траплялося, що головами комітетів обиралися особи, які не були гласними міських дум. Наприклад, очільником Миколаївського комітету був попечитель ради міської лікарні О. Грачов, Херсонського — відомий земський лікар Є. Яковенко, а Новомиргородського Єлисаветградського повіту — старший лікар лазарету при міській лікарні І. Кмит¹⁸. Ці та інші особливості в організації і функціонуванні комітетів ВСМ визначалися місцевими умовами, завданнями, які вони вирішували, та — деякою мірою — недовготривалістю існування комітетів, а головне тим, що вони, як громадські організації, не були затиснуті певними адміністративними рамками.

Середньою ланкою між головним і міськими об'єднаннями ВСМ були обласні комітети, які своєю роботою охопили «адміністративні одиниці [...], розташовані по лініях перевезень хворих і поранених фронтовиків»¹⁹, тобто об'єднували міста, котрі входили до складу окремої евакуаційної області, й де відбувалося транспортування, розміщення й лікування поранених та хворих воїнів, збір відомостей про розміри і види допомоги, яку могло надати кожне з них, про кількість обладнаних ліжок, вільних місць та ін. З 11 обласних комітетів Союзу міст в українських губерніях функціонувало 3: Катеринославський, Київський і Харківський. Зокрема, останній був створений на обласному з'їзді з надання допомоги хворим і пораненим воїнам представниками органів міського самоврядування 17 жовтня 1914 р. (до його складу навесні 1916 р. входило 73 особи). У Катеринославі до березня 1915 р. комітет ВСМ фактично діяв як міський, відтоді набувши статусу обласного (через рік склався з 12 осіб). Функції ж Київського обласного комітету ВСМ виконував місцевий міський комітет, в якому 1916 р. працювала 31 особа²⁰. Зокрема, останній представляли такі відомі кияни, як міський голова І. Дьяков, професори-лікарі С. Томашевський і М. Стражеско, правники В. Толлі та Д. Григорович-Барський, громадські діячі М. Ярошевський і М. Суковкін й ін.²¹

У перший період своєї діяльності, до червня 1915 р., Союз міст займався суто практичною роботою: надавав безпосередню допомогу хворим і пораненим фронтовикам, здійснював виготовлення й заготівлю білизни, теплої одягу, медикаментів та перев'язочних матеріалів. Коли у травні 1915 р. австро-німецькі війська прорвали лінію фронту під Горлицею, російська армія з великими втратами змушена була відступити з Галичини, Буковини й західної частини Волині. Майже одночасно розпочався наступ німців на Північно-Західному фронті, де вони зайняли Польщу й Литву²². Відтоді Союз міст почав ставити перед собою набагато ширші завдання, пов'язані із загальнополітичною і воєнною ситуацією, що склалася у країні. Уряду нічого не залишалось, як остаточно дозволити комітетам ВСМ опікуватися хворими і пораненими фронтовиками та цивільним населенням у прифронтовій смузі, біженцями на всьому шляху їхнього руху на схід та у місцях розселення, а також створювати різні ремонтні

майстерні, організовувати виробничі підприємства, продовольче забезпечення військ і місцевого населення та ін.²³

Для керівництва закладами в армії та наближених до районів бойових дій територіях у структурі Союзу міст було створено особливі фронтові комітети у складі уповноважених головного комітету, представників органів міського самоврядування, громадських організацій та установ. Свою діяльність на Південно-Західному фронті Союз міст розпочав восени 1914 р., коли ще діяла заборона уряду працювати його підрозділам далі на захід від лінії Москва — Харків, хоча потреба в медико-санітарних закладах на фронті була нагальною з перших днів воєнного протистояння. Керівництво Комітету Всеросійського союзу міст Південно-Західного фронту (далі — Комітет ВСМ ПЗФ) спочатку перебувало у Львові, а з літа 1915 р. — у Києві. Очолював його призначений головним комітетом головноуповноважений, діяльність котрого регулювалася спеціальними інструкціями та положеннями. Згідно з ними, він сам підбирав собі помічників — уповноважених, яких головний комітет мав лише затверджувати²⁴.

Керівництво роботою Комітету ВСМ ПЗФ було доволі централізованим. Так, управління кожною галуззю його роботи зосереджувалось у відповідному відділі на чолі з уповноваженим, який безпосередньо або через своїх помічників організовував заклади союзу та керував ними на фронті й у тилу. Завдяки такій практиці виникала ситуація, коли різні заклади Комітету ВСМ ПЗФ, які працювали в одному і тому самому районі, не тільки не контактували, але часто навіть не знали про взаємне існування. До кінця 1916 р. певну об'єднуючу роль на фронті відігравали лише передові лікувально-харчувальні загони, а інститут уповноважених Комітету ВСМ при арміях Південно-Західного фронту навіть улітку того року перебував на стадії організації²⁵.

До осені 1915 р. на чолі Комітету ВСМ ПЗФ стояв князь С. Урусов — колишній бессарабський губернатор і заступник міністра внутрішніх справ, людина ліберальних поглядів²⁶. Потім його замінив відомий український діяч — барон Ф. Штейнгель, член партії кадетів, котрий «мріяв про вільну Україну у вільній Росії». З його приходом, як зазначав Д. Дорошенко, «почалася зовсім інша ера в житті Комітету Союзу міст, ера, так би мовити, його українізації, що мало певні наслідки взагалі для українського руху в Києві й у провінції»²⁷.

З початком 1915 р. активність Комітету ВСМ ПЗФ невпинно зростала. Головним джерелом фінансування роботи його закладів були кошти, які асигнувалися з казни як безповоротні. Вони значно перевищували власні капітали Союзу міст. Уже наступного року його бюджет становив 42 млн руб.²⁸ Комітет утримував лазарети, медичні, харчові, санітарно-епідемічні, шляхові та інші пункти, великі обози, склади, майстерні, дорожньо-технічні відділи, обслуговував санітарні поїзди як на фронті, так і в тилу аж до самого Києва. Наприкінці 1916 р. Комітету ВСМ ПЗФ підпорядковувалося 592 заклади, зокрема 36 госпіталів і лікарень, 33 амбулаторії, 13 перев'язочних пунктів, 3 військово-санітарних поїзда, 23 стоматологічних кабінети, 19 епідемічних загонів, 29 дезинфекційних і 77 харчувальних пунктів, 21 дитячий притулок, 16 майстерень та ще більше 200 інших закладів на фронті й у тилу²⁹. Забезпечували чітку роботу його

підрозділів, численних закладів і установ величезна кількість співробітників. Зокрема, у квітні 1917 р. на Південно-Західному фронті особовий склад працівників ВСМ становив 14 тис. осіб³⁰.

Із розвитком діяльності Комітету ВСМ ПЗФ масовий доступ на службу в його закладах отримали представники української інтелігенції й студентської молоді, які проходили справжній вишкіл громадської роботи в непростих умовах воєнного часу. Багато українців, перебуваючи на службі в Союзі міст, одержали практику організаційної та адміністративної діяльності, що стало у пригоді під час революції 1917–1921 рр.³¹ Саме Комітет ВСМ ПЗФ із часом набув значення виразника українських інтересів. Так, серед його уповноважених був Д. Дорошенко — активний керівник відділу допомоги потерпілому від війни населенню, А. Ніковський очолював відділ постачання, А. В'язлов був уповноваженим комітету при штабі 8-ї армії, Г. Литвак — керівником аптекарського підвідділу медико-санітарного відділу, а Б. Шингарьов — санітарно-технічного відділу³². Обов'язки членів цього комітету виконували М. Біляшівський, І. Красковський, В. Леонтович, Ф. Матушевський, В. Уляницький та інші відомі українські діячі³³. Комітет Південно-Західного фронту впливав на головний комітет ВСМ у справі позитивного його ставлення до «українського питання». Останній ухвалював різні постанови у прихильному до українства дусі, підтримував заходи Комітету ВСМ ПЗФ у справі шкільництва³⁴. Такий курс відчутно впливав і на Комітет Всеросійського земського союзу ПЗФ, які діяли в межах однієї території. Особливо тісною була їх співпраця у справі, пов'язаній з українським шкільництвом у Галичині³⁵. Зокрема, влітку 1916 р. працівники Комітету ВСМ ПЗФ взялися тут за організацію навчання українською мовою при дитячих притулках, де створювалися школи ручної праці. Згодом вони перетворилися на початкові з викладанням рідною мовою. Завдяки зусиллям комітетів Союзу міст та Земського союзу ПЗФ, упродовж другої половини 1916 р. вдалося майже повністю відновити рідномовну початкову освіту у цьому окупованому російськими військами краї³⁶.

Отримавши суттєву державну фінансову допомогу, Союз міст (як і Земський союз) став реальним конкурентом урядових структур у справі опіки військових і цивільного населення вже в 1915 р. Стосовно ж надання медико-санітарної допомоги фронтовикам, то ці провідні об'єднання гуманітарного спрямування посідали в країні лідируюче становище. У ВЗС в центрі і на місцях найбільший вплив мали ліберальні поміщики, тому останній перебував переважно в руках октябристсько-прогресистських діячів. Водночас у ВСМ, де переважала міська буржуазія, домінуючу роль відігравали представники «народної партії» — кадети. Найбільш авторитетним і впливовим діячем серед тих, хто робив політику у Союзі міст, був М. Астров, який спочатку очолював економічний відділ, а з середини 1917 р. — головний комітет. Поряд із ним активну участь у роботі ВСМ брали такі його однопартійці, лідери ліберальної професури, як П. Струве, О. Мануйлов та ін. Союз міст був в опозиції до уряду, відігравав значну політичну роль як одна з опор Прогресивного блоку, підтримуючи його зусилля на всіх етапах протистояння з режимом Миколи II³⁷.

За керівництва Тимчасового уряду, який порушив питання про «одержавлення» громадських структур буржуазії в нових політичних умовах, Союзу міст було надано широкі повноваження та права. Що ж до практичної роботи ВСМ після Лютневої революції, то він продовжував відігравати важливу роль як гуманітарна організація, особливо в галузі допомоги хворим і пораненим воїнам, біженцям, військовополоненим та іншим постраждалим від війни.

Широкому розвитку українського національного руху з початком Лютневої революції деякою мірою сприяло й те, що в керівних органах провідних громадських організацій, насамперед добровільного спрямування, які діяли на українських територіях, працювало чимало майбутніх діячів періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. Особливо широким представництвом від політичних та громадських організацій краю, насамперед від Товариства українських поступовців, відзначався керівний склад Комітету ВСМ ПЗФ. Він відіграв чималу роль в об'єднанні й концентрації свідомих українців у Києві та на фронті, а з падінням монархії в лютому 1917 р. чимало його членів обійняли ключові посади в багатьох місцевих органах управління. Так, Ф. Штейнгель був обраний головою Київського виконавчого комітету, до якого навесні перейшла вся влада в Києві. А. В'язлов став волинським губернським комісаром Тимчасового уряду, а Д. Дорошенко — заступником київського губернського комісара. Наприкінці квітня останнього було призначено на посаду крайового комісара Галичини та Буковини з правами генерал-губернатора, на якій він перебував до відступу звідти російських військ на початку серпня 1917 р.³⁸

Натомість після більшовицького перевороту діяльність ВСМ почала згортатися, а в липні 1918 р., згідно з декретом Ради народних комісарів, Союз міст було розпущено³⁹. Зі свого боку Рада Міністрів УНР у квітні 1918 р. ухвалила рішення про ліквідацію його міських і обласних комітетів, а також Комітету Союзу міст ПЗФ⁴⁰.

Таким чином, із початком Першої світової війни доволі вагомою й відчутною на українських територіях виявилася діяльність Всеросійського Союзу міст, що був тісно пов'язаний з органами міського самоврядування. Головним напрямом його роботи стала медико-санітарна допомога хворим, пораненим і скаліченим фронтовикам, різнобічна опіка цивільного населення, насамперед біженців і мешканців прифронтових районів. За фінансової підтримки держави комітети ВСМ засновували й обслуговували широку мережу госпіталів, лікарень і притулків, здійснювали протиепідемічні заходи. Із початком активного руху населення з прифронтової зони на схід улітку 1915 р. вони надавали біженцям у широких масштабах харчовально-лікувальну допомогу, забезпечували їх житлом, сприяли у працевлаштуванні, всебічно опікувалися їхніми дітьми тощо. Особливо важливу роль у справі опіки військовослужбовців і цивільного населення на українських територіях Союз міст відіграв у прифронтових районах — у Галичині, на Волині й Буковині.

Із розвитком активності комітетів ВСМ в їх закладах працювало багато представників української інтелігенції й студентської молоді, які в складних воєнно-політичних умовах проходили справжню школу громадської діяльності,

тісно співпрацювали щодо організації медико-санітарної справи, українського шкільництва, набували практичних навичок в організаційно-адміністративній роботі, що неабияк знадобилося в роки Української революції 1917–1921 рр.

Отже, в роки Першої світової війни діяльність комітетів Всеросійського союзу міст в Україні мала велике значення в справі надання широкої гуманітарної допомоги не тільки постраждалим військовослужбовцям, загалом підтримки боєздатності російської армії, а й цивільному населенню (особливо це стосувалося біженців і тих людей, які проживали в прифронтових районах).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ *Асташов А.Б.* Союзы земств и городов и помощь раненым в Первую мировую войну // Отечественная история. — 1992. — № 6. — С. 169–172.

² Очерк деятельности Всероссийского союза городов: 1914–1915 г. — М., 1916. — 239 с.; *Кишкин Н.М.* Фронтная работа Союза городов летом 1916 года. — М., 1917. — 31 с. та ін.

³ *Страшун И.Д.* Русская общественная медицина между двумя революциями: 1907–1917 гг. — М., 1964. — 206 с.; *Лотова Е.И.* Земский союз и Союз городов в борьбе с эпидемиями в годы первой мировой войны (1914–1918) // Очерки истории русской общественной медицины: Сб. ст. / Под. ред. П.И. Калью. — М., 1965. — С. 111–148.

⁴ *Думова Н.Г.* Кадетская партия в период первой мировой войны и Февральской революции. — М., 1988. — 245 с.; *Юрий М.Ф.* Буржуазные военно-общественные организации в период Первой мировой войны: 1914–1918 гг. (ВЗС, ВСГ, Земгор, Центральный военно-промышленный комитет). — М., 1990. — 358 с.; *Погребинский А.П.* К истории союзов земств и городов в годы империалистической войны // Исторические записки. — М., 1941. — Т. 12. — С. 39–60; *Ерошкин Н.П.* История государственных учреждений дореволюционной России. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 1983. — 352 с. та ін.

⁵ *Донік О.М.* Діяльність громадських організацій у справі допомоги армії й цивільному населенню // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. — К., 2013. — С. 536–562; *Його ж.* Громадська благодійність в Україні у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2005. — Вип. 9. — С. 61–86; *Загребельна Н.І., Коляда І.А.* Велика війна: українство і благодійність (1914–1917 рр.). — К., 2006. — 193 с. та ін.

⁶ *Бернадський Б.В.* Волинь у роки Першої світової війни: Дис. ... канд. іст. наук. — Луцьк, 1999. — 197 с.; *Сердюк О.В.* Біженство в Україні під час Першої світової війни // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2002. — Вип. 4. — С. 111–132; *Лазанська Т.І.* Проблема біженства в українських губерніях Російської імперії // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. — К., 2013. — С. 481–511; *Жванко Л.М.* Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.). — Харків, 2012. — 568 с.; *Її ж.* Правове регулювання соціального захисту біженців Першої світової війни в Російській імперії (1914–1915 рр.) // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2008. — Вип. 14. — С. 233–246; *Її ж.* Харківська губернія у роки Першої світової війни: становлення системи органів допомоги біженцям // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. — К., 2006. — Вип. 33. — С. 341–361 та ін.

⁷ Известия Всероссийского Союза городов. — 1916. — № 23. — С. 1.

⁸ Очерк деятельности Всероссийского союза городов: 1914–1915 г. — С. 11; *Думова Н.Г.* Кадетская партия в период первой мировой войны и Февральской революции. — С. 34–35.

⁹ *Ресит О.П.* Україна у Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні акценти // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. праць. — К., 2007. — Вип. 16, ч. 1. — С. 94.

¹⁰ Краткий очерк деятельности Всероссийского Земского союза. Январь 1916 г. — М., 1916. — С. 7; *Загребельна Н.І., Коляда І.А.* Велика війна: українство і благодійність (1914–1917 рр.). — С. 24.

¹¹ Краткий очерк деятельности Всероссийского Земского союза. Январь 1916 г. — С. 8.

¹² *Думова Н.Г.* Кадетская партия в период первой мировой войны и Февральской революции. — С. 35–36; *Ерошкин Н.П.* История государственных учреждений дореволюционной России. — С. 292.

¹³ Личный состав учреждений Всероссийского союза городов (на 1 марта 1916 г.). — Вып. 1: Главный комитет. — М., 1916. — С. 3–8.

¹⁴ Состав Главного и местных комитетов Всероссийского союза городов. — М., 1916. — С. 8.

¹⁵ Там же. — С. 12–13.

¹⁶ Очерк деятельности Всероссийского Союза городов. 1914–1915 г. — С. 30.

¹⁷ Підрах. за: Личный состав учреждений Всероссийского союза городов (на 1 марта 1916 г.). — Вып. 2: Областные и городские комитеты. — М., 1916. — С. 1, 8–9, 13–85, 168–172; Державний архів Житомирської області, ф. 283, оп. 1, спр. 11, арк. 58–61.

¹⁸ Личный состав учреждений Всероссийского союза городов (на 1 марта 1916 г.). — Вып. 2: Областные и городские комитеты. — С. 54, 72.

¹⁹ Известия Всероссийского Союза городов. — 1916. — № 23. — С. 40.

²⁰ Личный состав учреждений Всероссийского союза городов (на 1 марта 1916 г.). — Вып. 2: Областные и городские комитеты. — С. 1, 8–9, 42–43.

²¹ Жванко Л.М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.). — С. 123–124.

²² *Ростунов И.И.* Генерал Брусилов. — М., 1964. — С. 101–102.

²³ *Донік О.М.* Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.) // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2002. — Вип. 4. — С. 162–163.

²⁴ *Загребельна Н.І., Коляда І.А.* Велика війна: українство і благодійність (1914–1917 рр.). — С. 35–36.

²⁵ Там само. — С. 36.

²⁶ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. 1: Доба Центральної Ради. — 2-е вид. — Нью-Йорк, 1954. — С. 19.

²⁷ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). — Ч. 1: Галицька Руїна 1914–1917 років. — Львів, 1923. — С. 47–48; *Кузьміна І.* Політична діяльність Федора Штейнгеля (1906–1918 рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Зб. наук. праць. — К., 2012. — Вип. 21. — С. 248.

²⁸ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. 1: Доба Центральної Ради. — С. 20.

²⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 721, оп. 3, спр. 29, арк. 36–37 зв.

³⁰ Россия в мировой войне 1914–1918 года (в цифрах). — М., 1925. — С. 25.

³¹ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. 1: Доба Центральної Ради. — С. 20.

³² Вестник Комитета Всероссийского союза городов Юго-Западного фронта. — 1916. — № 1. — С. 52.

³³ Там же. — № 3. — С. 36; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. 1: Доба Центральної Ради. — С. 20.

³⁴ ЦДІАК України, ф. 721, оп. 3, спр. 10, арк. 8.

³⁵ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. — Т. 1: Доба Центральної Ради. — С. 21.

³⁶ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). — Ч. 1: Галицька Руїна 1914–1917 років. — С. 58–60.

³⁷ *Думова Н.Г.* Кадетская партия в период первой мировой войны и Февральской революции. — С. 34, 36–37, 55–58.

³⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1918). — Ч. 1: Галицька Руїна 1914–1917 років. — С. 67–68.

³⁹ *Акимов Г.С.* Российская буржуазия в годы первой мировой войны (Деятельность Земгора) // Вопросы истории. — 1974. — № 10. — С. 78–79.

⁴⁰ ЦДІАК України, ф. 721, оп. 3, спр. 60, арк. 3–4 зв.

Стаття надійшла до редколегії 05.11.2014 р.

ГУМАНИТАРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВСЕРОССИЙСКОГО СОЮЗА ГОРОДОВ В УКРАИНЕ В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье освещается деятельность комитетов Всероссийского союза городов в Украине в период Первой мировой войны как в деле опеки фронтовиков, так и гражданского населения. Рассматриваются структура данного объединения, направленность работы его подразделений на фронте и в тылу, акцентируется внимание на результатах их усилий при решении неотложных гуманитарных проблем соотечественников в условиях войны.

Ключевые слова: *Всероссийский союз городов, Первая мировая война, общественная организация, благотворительность, гуманитарная помощь, гражданское общество, беженцы.*

HUMANITARIAN CONSTITUENT OF ACTIVITY OF ALL-RUSSIAN UNION OF TOWNS IN UKRAINE DURING FIRST WORLD WAR

In the article activity of committees of the All-Russian Union of Towns is illuminated in Ukraine in the years of First World War both on business watching over front-line soldiers and citizenry. Examined structure of this eleemosynary association, work of his subdividing assignments into front and at a rear, attention is accented on the results of their efforts in the decision of the most urgent humanitarian problems of compatriots in the conditions of war.

Keywords: *All-Russian Union of Towns, First World War, public organization, charity, humanitarian help, civil society, refugees.*